

Jarosław Syrnyk, *Łemkowskie rozdroże*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2024, 488 s.

W ostatnich latach w polskiej humanistyce obserwujemy wyraźne zainteresowanie badaczy problematyką mniejszości etnicznych oraz lokalnych historii pograniczy¹. Proces ten jest częścią zwrotu pamięciowego. Badacze coraz częściej skupiają uwagę nie tylko na „wielkiej historii” i oficjalnych narracjach państwowych, lecz także na mikrohistoriach, doświadczeniach codziennych czy głosach dotychczas marginalizowanych. W tym kontekście książka Jarosława Syrnyka *Łemkowskie rozdroże*, wydana w 2024 r. przez Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, stanowi jedną z najważniejszych i najbardziej ambitnych prób kompleksowego ujęcia losów społeczności łemkowskiej w XX w.

Jarosław Syrnyk – profesor, historyk, etnolog, badacz problematyki tożsamości pograniczy, podejmuje się zadania wyjątkowo trudnego: połączenia analizy historycznej z antropologiczną refleksją nad pamięcią, przynależnością oraz traumą. W efekcie powstaje praca o imponującym zakresie źródłowym i interpretacyjnym, która nie tylko rekonstruuje dzieje Łemków od końca XIX w. po czasy współczesne. Stawia ona również pytania o granice etniczności, mechanizmy pamięci zbiorowej oraz o społeczne konsekwencje polityki państwowej wobec mniejszości. *Łemkowskie rozdroże* to zatem zarówno opowieść o konkretnej grupie etnicznej, jak też studium o charakterze modelowym, które można odczytywać jako głos w dyskusji o naturze wielokulturowości, asymilacji i przymusowych migracji w Europie Środkowo-Wschodniej.

Treść monografii koncentruje się szczególnie na traumatycznych doświadczeniach Łemków z lat 1944-1947 oraz na ich późniejszych losach, w tym na procesach wysiedleń, a także na politycznych i ideologicznych reinterpretacjach tych wydarzeń. J. Syrnyk analizuje, jak różne narracje – lokalne opowieści, dyskursy państwowe, ideologie narodowe czy postsowieckie reinterpretacje – współtworzyły obraz „łemkowskiego” miejsca w historii regionu. Autor wskazuje, że wydarzenia wojenne i powojenne nie tylko zdeterminowały demograficzną i przestrzenną przemianę Łemkowszczyzny, lecz również zapoczątkowały trwałe spory o tożsamość oraz

¹ W przygotowaniu recenzji posłużył się AI.

o przynależność polityczno-kulturową tej grupy. Tezę o kluczowym znaczeniu lat 1944-1947 dla dalszych procesów pamięci J. Syrnyk rozwija konsekwentnie, odwołując się zarówno do literatury przedmiotu, jak i do dokumentów archiwalnych czy też historii mówionej.

Metodologicznie książka łączy podejście historyczne z narzędziami etnograficznymi: analiza archiwaliów przeplata się z wywiadami, fragmentami pamiętników oraz analizą narracji publicznych (prasa lokalna, wydawnictwa emigracyjne, pamiętniki uczestników i świadków). Taka mieszanka metod jest atutem pracy. Daje ona widok „z bliska” (mikrohistoria) oraz „z daleka” (makroanaliza), co pozwala J. Syrnykowi rekonstruować zarówno fakty wydarzeń, jak też ich późniejsze przedstawienia. Równocześnie jednak kombinacja ta stawia wyzwania związane z oceną wiarygodności źródeł pamięciowych oraz relatywną wagą tychże wobec źródeł pisanych. Autor jest świadomy tych problemów i stara się je metodycznie adresować, choć momentami woli dopuszczać niejednoznaczność zamiast decydujących rozstrzygnięć, co można uznać za cechę etnograficznej wrażliwości, ale też potencjalne ograniczenie z punktu widzenia rygoru historiograficznego.

Największą wartość *Łemkowskiego rozdroża* stanowi częste odwoływanie się do lokalnych źródeł i głosów – to one nadają książce moc dokumentacyjną oraz humanistyczną głębię. J. Syrnyk nie tylko rekonstruuje wydarzenia, lecz także pokazuje, w jaki sposób pamięć o nich jest wykorzystywana politycznie, czy to przez lokalne elity, czy też przez ugrupowania o szerszym zasięgu. Autor zwraca uwagę na procesy mitologizacji i nostalgizacji. W zależności od kontekstu politycznego te same wydarzenia były przedstawiane jako tragiczna ofiara (np. w narracjach postulujących reparacje czy reprzywatyzację pamięci) lub jako element większych konfliktów narodowościowych. To umożliwia czytelnikowi zrozumienie, że „prawda historyczna” w tym kontekście nie jest jednorodna, lecz wieloaspektowa i często instrumentalizowana.

Z punktu widzenia wkładu naukowego monografia wnosi istotne uzupełnienia do literatury o regionie: porządkuje spory terminologiczne (kiedy mówić o Łemkach jako o grupie etnicznej vs. o „narodzie”), dokumentuje zróżnicowane trajektorie migracyjne i odsłania mechanizmy pamięciowe kształtujące powojenny pejzaż kulturowy Beskidów. J. Syrnyk polemizuje z wcześniejszymi, często schematycznymi koncepcjami, które albo upraszczały tożsamość Łemków, albo redukowały ich historię do jednego dominującego motywu (np. jedynie jako ofiary akcji „Wisła”). W ten sposób książka staje się ważnym punktem odniesienia dla badaczy historii społecznej, antropologów czy politologów zainteresowanych pamięcią oraz polityką historii.

Interesujące są treści dotyczące postaw Łemków w okresie II wojny światowej, które były zróżnicowane, kształtowane zarówno przez lokalne uwarunkowania społeczne, jak i dynamicznie zmieniający się kontekst geopolityczny. Społeczność łemkowska wchodziła w czas wojny z doświadczeniem marginalizacji oraz peryferyjnego położenia, co sprawiało, że strategie przetrwania często dominowały nad działaniami o charakterze politycznym. Większość Łemków zachowywała postawę bierną,

koncentrując się na ochronie własnych rodzin i gospodarstw, starając się unikać włączania w konflikt między Niemcami, Sowietami a polskim i ukraińskim podziemiem.

Część przedstawicieli tej społeczności skłaniała się ku lojalizmowi wobec rządu polskiego, zwłaszcza ci, którzy czuli się związani z państwowością II RP lub korzystali z jej instytucji. Inni (szczególnie w regionach, gdzie silniejsze były wpływy ukraińskiego ruchu narodowego) sympatyzowali z ukraińskimi aspiracjami politycznymi, choć wśród Łemków zjawisko to miało charakter ograniczony i nieporównywalny z Galicją Wschodnią. Równocześnie tylko nieliczne osoby angażowały się w działalność podziemia polskiego, zwłaszcza komunistycznego.

Skomplikowane położenie społeczności łemkowskiej wynikało – jak słusznie zauważa J. Syrnyk – również z polityki okupantów. Niemcy starali się instrumentalnie wykorzystywać różnice etniczne, promując ograniczone formy ukraińskiej aktywności kulturalnej, lecz bez faktycznego wzmocnienia pozycji Łemków jako odrębnej grupy. Władza sowiecka natomiast po 1944 r. traktowała ich jako część szerszej kategorii „ludności ukraińskiej”, co miało później fundamentalne znaczenie dla procesów wysiedleńczych.

Należy zgodzić się z J. Syrnykiem, że zróżnicowane postawy z okresu wojny zażyły na powojennej pamięci i tożsamości Łemków. Brak jednolitej strategii politycznej oraz dominacja pragmatycznej neutralności sprawiły, iż historiografia często umieszcza ich poza głównymi osiami konfliktów narodowych. Z jednej strony pozwalało to uniknąć jednoznacznych ocen, a z drugiej utrudniało zrozumienie powojennej sytuacji tej ludności i błędnych interpretacji, jakoby Łemkowie stanowili integralną część ukraińskiego ruchu nacjonalistycznego lub byli jemu przeciwni, angażując się w działalność partyzancki komunistycznej.

Ważnym aspektem powojennej historii społeczności łemkowskiej, który dopełnia analizę J. Syrnyka, jest jej aktywność w ramach Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego (UTSK) działającego od 1956 r. Choć Towarzystwo było strukturą kontrolowaną politycznie, funkcjonującą w ograniczeniach systemu PRL, stanowiło jeden z nielicznych kanałów umożliwiających Łemkom organizowanie życia społecznego, kulturalnego i oświatowego po przymusowych wysiedleniach.

W łonie UTSK działało wielu członków społeczności łemkowskiej, którzy mimo procesów asymilacyjnych starali się akcentować potrzebę pielęgnowania swojej tradycji. Organizowano m.in. lokalne zespoły folklorystyczne, spotkania artystyczne, a także inicjatywy dokumentujące kulturę materialną i duchową dawnych mieszkańców Łemkowszczyzny. Dla części tego środowiska była to przestrzeń umożliwiająca przetrwanie elementów etnicznej odrębności, mimo że równocześnie musiała ona funkcjonować w ramach oficjalnej ukraińskiej narracji towarzystwa, czyli „narodowej w formie, a socjalistycznej w treści”. W tym kontekście aktywność Łemków w UTSK jawi się jako ważny, choć złożony epizod – będący zarówno świadectwem ich obecności w ogólnoukraińskim nurcie życia mniejszościowego w PRL, jak i wyrazem dążenia do zachowania własnej tradycji, nawet jeśli wyrażanej w ograniczonych, państwowo kontrolowanych strukturach.

Krytycznie trzeba jednak odnotować kilka kwestii. Po pierwsze, choć autor konsekwentnie korzysta z bogatego materiału źródłowego, miejscami brakuje pełniejszego konfrontowania głosów świadków z dostępnymi dokumentami administracyjnymi. W rezultacie niektóre rekonstrukcje mogą wydawać się zbyt ufne wobec narracji pamięciowych. Po drugie, styl narracyjny momentami oscyluje między naukową analitycznością a popularno-publicystyczną zwięzłością; to sprawia, że książka świetnie nadaje się do popularyzacji tematu, ale nie zawsze spełnia oczekiwania czytelników chcących surowej analizy metodologicznej krok po kroku. Z kolei treści metodologiczne opisano językiem zrozumiałym dla znawców metodologii, a nie dla przeciętnego czytelnika, co zniechęca do ich czytania. Po trzecie – ze względu na szerokie ujęcie tematu niektóre zagadnienia, np. wpływ organów bezpieczeństwa PRL na procesy tożsamościowe wśród Łemków, są potraktowane jedynie zarysowo. Po czwarte zaś należało większą uwagę zwrócić na dążenie Łemków do powrotu na Łemkowszczyznę w kontekście artykułowania przez część z nich swej odrębności od narodu ukraińskiego.

Łemkowskie rozdroże Jarosława Syrnyka to publikacja o dużej wadze naukowej i społecznej. Łączy rzetelne badanie źródeł z refleksją nad mechanizmami pamięci oraz polityki historycznej; daje bogaty obraz przemian kulturowych i społecznych, które ukształtowały losy Łemków w XX w. Książka jest lekturą obowiązkową dla badaczy regionu oraz dla wszystkich zainteresowanych problematyką etniczności, wysiedleń czy też pamięci zbiorowej w Europie Środkowo-Wschodniej.

ROMAN DROZD

UNIWERSYTET POMORSKI W SŁUPSKU

ORCID: 0000-0003-0169-7295